

ОСНОВНИ ПЕРИОДИ В ПРОУЧВАНЕТО НА СЕГАШНОТО СТРАДАТЕЛНО ПРИЧАСТИЕ В БЪЛГАРСКАТА ГРАМАТИЧНА ЛИТЕРАТУРА ОТ ВЪЗРАЖДАНЕТО ДО СРЕДАТА НА ХХ В.

Диана Мъркова

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

MAIN PERIODS IN THE RESEARCH OF THE PRESENT PASSIVE PARTICIPLE IN THE BULGARIAN GRAMMATICAL STUDIES FROM THE MIDDLE OF 19TH TO THE MIDDLE OF 20TH CENTURY

Diana Markova

Plovdiv University “Paisii Hilendarski”

The following paper traces out the main periods of the present passive participle's description in the Bulgarian grammatical tradition from the first published Bulgarian grammar (Rilski 1835) to the last scientific grammar before the reform of Bulgarian orthography in 1945 (Andreychin 1944). The aim of this study is to examine the status of the following deverbatives in the grammatical researches from the stated periods: either as a participle, or as an adjective; there are even cases in which it lacks a description. The suggested topic has not been thoroughly researched, with the exception of a few studies by H. Parvev (1970, 1975), and this paper aims to illustrate it in further details.

Keywords: present passive participle, deverbatives, Bulgarian grammar, Bulgarian Revival, Bulgarian spelling reform

Целта на настоящото изследване е да проследи мястото на етимологичното сегашно страдателно причастие в българската граматична традиция от Възраждането до правописната реформа от 1945 г. Задачата е да се отбележи по какъв начин девербативите на *-м/-ем* фигурират в граматиките от съответните периоди: дали като сегашни страдателни причастия, дали като прилагателни имена, или изобщо не са представени от книжовниците. Въпросът е разглеждан по-обстойно единствено от Х. Първев в статията му от 1970 г., посветена на сегашното страдателно причастие, както и в неговия „Очерк по история на българската граматика“ от 1975 г. Настоящото проучване цели да разгърне темата в подробности и да очертае рамките на периодите по отношение на дескрипцията на сегашното страдателно причастие в

българската граматична литература, като няма за цел въвеждането на ново описание на въпросния тип девербативи.

Разгледани са общо 27 граматика на българския език: 13 възрожденски, 8 следосвобожденски и 6 научни (системни); обхванатият период е от първата издадена възрожденска граматика (Неофит Рилски – „Болгарска граматика“, 1835) до последната научна граматика преди правописната реформа (Л. Андрейчин – „Основна българска граматика“, 1944). В съответните подраздели граматиките са представени тематично, а не хронологично.

1. Възрожденски период (1835 – 1878)

Както отбелязва Х. Първев, „възрожденските автори на учебници по български език не са единни по отношение на сегашното страдателно причастие“ (Първев/Pарвев 1970: 126), а съществуват и случаи, в които при един и същ книжовник се наблюдават различни становища през различните години. Могат да се обособят три подраздела на възрожденския период: 1) граматика, които представят девербативите на -м като сегашни страдателни причастия; 2) граматика, които разглеждат етимологичните сегашни страдателни причастия като прилагателни имена; 3) граматика, в които въпросните лексеми не фигурират под никаква форма.

1.1. Граматика, при които девербативите на -м са представени като сегашни страдателни причастия:

- ✓ Х. Павлович – „Грамматика славено-болгарска“, 1836;
- ✓ Й. Груев – „Основа за българска граматика“, 1858;
- ✓ Г. Миркович – „Кратка и методическа българска граматика“, 1860;
- ✓ С. Радулов – „Начална граматика за изучение на българския език“, 1870.

Х. Павлович (1836) е първият автор на българска граматика, който разглежда етимологичното сегашно страдателно причастие като пълноправен член на партиципиалната система. Той обособява отделен раздел за причастията, където са отбелязани характеристиките им (*род, число, надеж, чин и време*) (Павлович/Pavlovich 1836: 29). По чин (т.е. *зalog*) Павлович определя два вида причастия: от I (*деятелен*) и II (*страдателен*) чин, а по време – три вида: *настояще* (= сегашно), *минавало* (= имперфект) и *минало* (= аорист). Тъкмо при него за първи път в българската граматична традиция се споменава за

т.нар. „настояще причастие от втори чин“ (= сегашно време, страдателен залог), отбелязано с характерните наставки *-емый* и *-мый* и илюстрирано със следните примери: *наказуемый*, *-ма*, *-мо*; *лижемый*, *-ма*, *-мо*; *держимый*, *-ма*, *-мо*“ (Павлович/Pavlovich 1836: 30).

Й. Груев (1858) също разглежда причастията като отделна част на речта; нарича ги „прилагателни, извадени от глагол“ и им приписва пет характеристики: *род*, *число*, *залог*, *вид*, *време* (Груев/Gruev 1858: 75). Любопитното при този възрожденски автор е, че причислява сегашното страдателно причастие към партиципиалната система, а за сегашното деятелно причастие говори като за прилагателно име, т.е. налице е противоположна на съвременната ситуация (където статут на причастие има само сегашното деятелно). В забележка Й. Груев посочва: „причастията *същия*, *горящия*, *вонящия*, *настоящия*, *следующия* са от настояще време, но те сега имат значение като прилагателни имена“ (пак там). А по-нататък говори за девербативите на *-м* като за причастия: „правят такожде страдателни причастия и настояще време на *мый* като: *пишемый*, *садимый*, *видимый*“ (Груев/Gruev 1858: 77).

При Г. Миркович (1860) отново е обособен отделен раздел за причастията, като са представени пет: три деятелни – *действително свършено*, *действително несвършено* и *сегашно*, и две страдателни – *минало страдателно* и *сегашно страдателно причастие*. Авторът отбелязва характерния облик на девербативите на *-м* (макар че погрешно нарича суфикса *-м* „окончание“) и ги илюстрира с примери: „за настояще време на това причастие, много пъти, употребяваме окончанието *емий* или *имий*; като *стараемий*, *желаемий*, *видимий*, *пишимий*“ (Миркович/Mirkovich 1860: 44).

При С. Радулов (1870) причастията и деепричастията са представени в допълнителен раздел към глагола. Книжовникът дава следната дефиниция за причастие: „отглаголно прилагателно име, което показва качество, заето от някое действие, или състояние на предмета“ (Радулов/Radulov 1870: 84), като след това представя примери за причастия и за глаголите, от които са произлезли: напр. „*видимо* – от видя, *необходимо* – от обходя [...] Всички тия думи, като произведени от глаголи, показват действащите качества на предмета, и затова, както по външната си форма, така и по самото значение, са причастни и на глагола и на прилагателното имя, следователно са причастия“ (пак там). По този начин и С. Радулов причислява сегашните страдателни причастия към партиципиалната система. По-нататък в изложението е посочен характерният им облик: „*мый* – *видимый*“, и е представен меха-

низъмът на образуването им: „страдателните причастия могат да се производят само от действителните глаголи. Така напр. страдателните причастия на настоящето време (т.е. сегашните страдателни причастия – бел. моя, Д. М.) ся производят от 1-то лице множ. число на настоящето време: *пишемъ – пишемый, любимъ – любимый, викаме – викаемый*“ (Радулов 1870: 86). Като изключение от това правило авторът говори за девербативите на *-ом* и допълва примерите с интересни и необичайни причастия, които не се срещат в съвременния български език и вероятно са били запазени още от старобългарското състояние на езика или са навлезли във възрожденската реч под руско влияние: „освен причастията, що окончават на **омый**: *влекомый* („влечим“ – б. м.), *зовомый* („зовим“ – б. м.), *ядомый* („ядим“ – б. м.), *жегомый* (в стб. е съществувало причастие **жегомъ** от стб. глагол **жещи** – паля, запалвам, което може да се предаде на съвременен език с прилагателното име „трескав“ – б. м.) и др. (пак там).

1.2. Граматики, при които етимологичните сегашни страдателни причастия са разгледани като прилагателни имена:

- ✓ Д. Войников – „Кратка българска граматика с упражнения“, 1864;
- ✓ И. Момчилов – „Грамматика на новобългарския език“, 1868.

И Д. Войников (1864), и И. Момчилов (1868) обособяват причастията като отделна част на речта и разглеждат миналите причастия като пълноправни членове на системата, а двете сегашни причастия определят като прилагателни имена. В граматиката на Д. Войников сегашното деятелно и сегашното страдателно причастие са представени накратко в отделни бележки, и то като остатъци от старобългарския език, при които вече е настъпила адекватация, срв.: „Има някои причастия и в настояще време останали от Старо-Българския языкъ; но в днешния ни язык те имат значение на прилагателни имена; като *същий, горящий, следующий, настоящий* и пр.“ (Войников/Воynikov 1864: 153), както и: „За причастия страдателни се смятат и *желаемый, видимый, привлекательный, страдателный* и пр., но те в днешния наш език имат значение като прилагателни (Войников/Воynikov 1864: 156).

При И. Момчилов (1868) се наблюдава същата закономерност: в раздела за причастната система са разгледани единствено миналите (минало свършено деятелно и минало страдателно причастие), а в отделна бележка с по-ситен шрифт са представени като прилагателни имена двете сегашни причастия поради предимно атрибутивната им

употреба в съвременния за автора език: „Забележка: *Същия, будущий, горящий, вонящий, настоящий, следующий* и други някои са причастия настояще време, но вече в езика те са приели употребението като за прилагателни само имена, прилагани при съществителните и с член и без член. Тъй и от **страдателен залог настояще време** има в употребението: *говоримъ, -ма, -мо, видимъ, -ма, -мо, изменяемъ, -ма, -мо, нарицаемъ, -ма, -мо* и др.“ (Момчилов/Momchilov 1868: 96) (почерн. е мое – Д. М.).

1.3. Граматики, в които девербативите на **-м** не фигурират нито като причастия, нито като прилагателни имена:

- ✓ Н. Рилски – „Българска граматика“, 1835;
- ✓ Н. Бозвели, Е. Васкидович – „Славянобългарское детоводство за малките деца“, 1835;
- ✓ И. Богоров – „Първичка българска граматика“, 1844;
- ✓ И. Момчилов – „Писменица на славянския език“, 1847;
- ✓ Т. Хрулев – „Българска граматика“, 1859;
- ✓ С. Радулов – „Учебник за българския език“, 1863;
- ✓ Т. Шишков – „Начална българска граматика“, 1872.

Би могло да се обобщи, че най-първите възрожденски автори (с изключение на Х. Павлович, 1836 г.) не представят сегашното страдателно причастие в граматиките си, като в някои дори изобщо отсъстват раздели, посветени на причастната система. Прави впечатление, че становищата на един и същи автор се различават през годините. Така напр. в „писменицата“ си от 1847 г. И. Момчилов съвсем накратко шрихира причастната система, представяйки форми единствено на сегашното деятелно причастие, а както вече беше посочено, в граматиката си от 1868 г. разглежда двете сегашни причастия като прилагателни имена. Подобен е случаят при С. Радулов: в „Учебник за българския език“ от 1863 г. не се споменава сегашното страдателно причастие, а седем години по-късно, в „Начална българска граматика“ от 1870 г., му се отрежда място сред другите причастия. Важно е да се отбележи и това, че някои от възрожденските книжовници са били повлияни в голяма степен от вече съществуващи описания на партиципиалната система (напр. в граматиката на Т. Хрулев от 1859 г. разделът за причастията е почти идентичен с този в „Писменица на славянския език“ (1847) от И. Момчилов).

2. Следосвобожденски период (1878 – 1935)

Става дума за школските граматика, издадени непосредствено след Освобождението, които може тематично да се отнесат към възрожденските, тъй като не се отличават със системност и са част от донаучния период на българската граматична традиция. По отношение на дескрипцията на въпросния тип девербативи на *-м* не се среща по-различно или иновативно становище, с изключение на емблематичната за периода граматика на А. Теодоров-Балан (1898), който задава оригинални предписания за употребата им. Причината за неоглямата продуктивност на граматична литература от този период, особено от втората половина след 1910 г., вероятно се дължи на множеството исторически събития, като Балканските войни, Първата световна война, трудните следвоенни години в България, белязани от преврати, бунтове и въстания.

2.1. Граматики, в които са разгледани девербативите на *-м*:

- ✓ Т. Икономов – „Българска граматика“, 1881;
- ✓ С. Панаретов – „Българска граматика“, 1881;
- ✓ А. Теодоров-Балан – „Българска граматика за долните класове на средни училища“, 1898;
- ✓ М. Иванов – „Българска граматика (звукословие, видословие и правописание) за II клас“, 1902;
- ✓ И. Топков, Д. Шопов – „Учебник по българска граматика за II клас“, 1906;

При Х. Първев погрешно е отбелязано, че в граматиката на Т. Икономов (1881) липсва сегашното страдателно причастие (Първев/Parvev 1975: 305). Действително авторът не е обособил отделен раздел за причастията – представени са към раздела за глагола, поспециално към спреженията, и е разгледал четири типа причастия: „настояще“ (сегашно деятелно причастие), „преминало“, „спрягателно“ и само едно страдателно на *-н* и *-т* (т.е. миналото страдателно причастие). По-нататък обаче Т. Икономов прави следната уговорка: „Страдателните причастия от настояще време (малко употребителни днес) (т.е. от сегашно време – бел. моя, Д. М.) стават или от настояще време, първо лице, множествено число, като се измени *мъ* на *мий*: *пишемъ* – *пишемий*, *любимъ* – *любимий*; или от преминало свършено като се измени *хъ* на *мий*: *влекохъ*, *влекомий*; *ядохъ* (ядъхъ) – *ядомий*; *жегохъ* – *жегомий*“ (Икономов/Икономов 1881: 59 – 60). Следователно не може да се твърди, че изобщо не фигурира такова причастие в

граматиката – Т. Икономов отчита ниската му фрекветност, но въпреки това представя механизма му на образуване и го илюстрира с конкретни примери.

В своята граматика от същата година С. Панаретов (1881) разглежда само два вида причастия: минало *действително* и минало *страдателно*. В отделни бележки той щрихира накратко сегашното деятелно и сегашното страдателно причастие, представяйки ги като наследство от старобългарското състояние на езика, и отчита ниската им фрекветност и адеквативизацията им в съвременния език – срв.: „По подражание на старо-българската граматика са срещат и страдателни причастия в настояще време с белег *-м* с предидуща гласна *е* или *и*; като напр. *измѣня-е-мъ, употрѣбля-е-мъ, вид-и-мъ, приспособ-и-мъ* и прч. които в днешния език са считат тъй също за прилагателни имена (Панаретов/Panaretov 1881: 176).

Грамматиката на А. Теодоров-Балан от 1898 г. представя различна „картина“ на причастната система: споменават се шест вида причастия – три минали и три сегашни, сред които и сегашното страдателно (Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1898: 156). В раздела за сегашните причастия Балан отбелязва, че „някога се образуват в книжовния език и страдателни сегашни причастия, завършени на *-имъ* или *-ими* (*-има, -имо, -ими*)“ (пак там). Авторът обаче не препоръчва употребата им и дава предписания относно замяната им, съответно: а) със страдателни минали причастия (вм. *почитаеми* или *уважаеми* господине – почитан/уважаван господине); б) с предложен израз + отглаголно съществително (вм. *нетърпима жега* – жега не за търпенье; вм. *мислимо ли е това?* = за мисленье ли е това?); в) с относителни прилагателни имена (вм. *наказуеми постъпки* – наказливи постъпки; вм. *непроходими лесовете* – непроходни лесовете) (Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1898: 158). С оглед на езиковата икономия препоръките на Балан не са много сполучливи, особено утежненият вариант на замяна с предложен израз и отглаголно съществително, и вероятно затова не са се наложили в езиковата практика, но въпреки това може да се отчете иновативният им характер.

М. Иванов (1902) не обособява причастията като отделна част на речта, а в частност сегашното страдателно е представено като изключение и примери с характерния му облик фигурират единствено в особеностите на II и III спрежение, срв.: „Някои глаголи от II спрежение имат и сегашно страдателно причастие на *-имъ*: *видимъ, невидимъ, победимъ, непобедимъ* и пр. (Иванов/Ivanov 1902: 35); „Някои гла-

голи от III спрежение имат и сегашно страдателно причастие на **-емъ**: *уважаемъ, почитаемъ, неописуемъ* и пр.“ (Иванов/Ivanov 1902: 37).

И. Топков и Д. Шопов (1906) представят в отделен раздел за причастната система пет причастия: сегашно деятелно, минало свършено и несвършено деятелно, минало страдателно, както и сегашно страдателно причастие, но с уговорката, че „днес се употребяват само като прилагателни имена (*гонима* цел, *изкопаемо* богатство)“ (Топков, Шопов/Topkov, Shopov 1906: 22 – 24).

2.2. Граматики, в които девербативите на -м не са разгледани изобщо:

- ✓ Д. Мишев – „Ръководство по български език в три курса за долните три класа на гимназиите и горний курс на основните училища. Курс II“, 1895;
- ✓ К. Карагюлев – „Кратка българска граматика“, 1906;
- ✓ А. Илиев – „Българска граматика за I клас на мъжките и девически прогимназии“, 1910.

В отделен раздел за причастната система Д. Мишев (1895) представя четири вида причастия: сегашно деятелно, минало свършено деятелно, минало несвършено деятелно и само едно страдателно (т.е. миналото страдателно причастие), за което пояснява: „страдателно причастие имат само *действителните* глаголи“ (Мишев 1895: 202). При К. Карагюлев (1906) и А. Илиев (1910) фигурират три причастия: минало свършено деятелно, минало несвършено деятелно и минало страдателно причастие, като данни за сегашното страдателно не се откриват, нито лексеми с характерния му облик.

3. Научен период – първи системни граматика (1936 – 1944):

Въпреки напрегнатата международна обстановка (в навечерието и по време на Втората световна война) през този период, наречен сполучливо от А. Теодоров-Балан „жетварски“, настъпва разцвет в развитието на българската граматична традиция. Издадените граматични трудове се отличават с научна зрялост, иновативни решения и детайлна дескрипция и оказват сериозно влияние върху следващите автори на системни граматика на нашия език.

3.1. Граматики, които причисляват сегашното страдателно причастие към партиципиалната система:

- ✓ П. Калканджиев – „Кратка българска граматика (звукословие, видословие, словосъчинение, правописъ съ произношение и сведения за историята на езика и писмото)“, 1936;
- ✓ Д. Попов – „Българска граматика“, 1942.

„Кратка българска граматика“ на пловдивския учител П. Калканджиев (1936) е първата системна граматика на българския език, с която се бележи началото на научния период. В раздела си за причастната система авторът посочва пет причастия: *сегашно действително причастие*, *минало действително причастие* – два вида: *свършено* и *несвършено*; *минало страдателно причастие*, както и *сегашно страдателно причастие*. За него е отбелязано следното: „Образуват го само някои глаголи от второ и трето спрежение чрез завършеци: ед.ч. м.р. **-мъ**, ж.р. **-ма**, ср.р. **-мо**, мн.ч. общо за трите рода **-ми** или **-емъ**, **-а**, **-о**, **-и**, прибавени към основа на **и** или **а**“; и е илюстрирано със следните примери: „*видимъ, търпимъ, любимъ, неуловимъ, почитаемъ, неузнаваемъ, неукротимъ, неизречимъ, недостижимъ, неуведаемъ* (= *неузнаваем?* – б. м., Д. М.) (Калканджиев/Kalkandzhiev 1936: 135). В забележка посочва, че се срещат форми, образувани под руско влияние, напр. *неописуем* вместо *неопишим*, както и че според него причастието *неведом* е съхранено от старобългарски (от стб. глагол **вѣстн**), а не заето по църковнославянски модел (както отбелязват други автори). Макар че П. Калканджиев ги включва в причастната система, по-нататък прави уговорката, че почти всички подобни причастия са загубили своята глаголност и в съвременния език се схващат като прилагателни имена (Калканджиев/Kalkandzhiev 1936: 135).

В граматиката си от 1942 г. Д. Попов също причислява сегашното страдателно причастие към партиципиалната система, отбелязвайки най-характерните му черти: „Сегашно страдателно причастие става от сегашна основа на някои трайни глаголи от второ и трето спрежение и родов завършек **мъ (ми)**, **ма**, **мо**, **ми**. Стават крайки **имъ (и)**, **има**, **имо**, **ими** за второ спрежение и **аемъ (и)**, **аема**, **аемо**, **аеми** за трето. Много от облиците са отрицателни [...] Срещат се облици и с **уемъ** и **омъ** – *наказуемъ, неописуемъ, неведомъ* (Попов/Роров 1942: 102). Представени са голямо количество примери, сред които *говоримъ, видимъ, неуловимъ, невменяемъ, неузнаваемъ* и пр. Д. Попов за първи път посочва явление, обвързващо двете сегашни причастия, което никой преди него не е отбелязвал: според автора при прибавяне на

възвратната частица *се* към сегашното деятелно причастие се получава „втори облик“ на сегашното страдателно причастие, срв. *пеещъ се*; *учещъ се* (Попов/Роров 1942: 102), т.е. тази комбинация има същата семантична функция като на сегашното страдателно причастие. Д. Попов не пропуска да уточни, че въпросното причастие е „най-рядко употребително“ и че употребата му е книжна: „в народната реч вместо него се явява приставно изречение (т.е. подчинено, бел. моя – Д. М.) със страдателно сегашно време на съответния глагол и връзка **който, я, е, и**, и минало страдателно причастие или подходно прилагателно име“. Изследователят представя следния пример: *В гърдите ми се борят две непримирими души* (П. К. Яворов) – *В гърдите ми се борят две души, които не се примиряват.* – *В гърдите ми се борят две непримирени души* (Попов/Роров 1942: 102 – 103). Това наблюдение е важно като аргумент за доказване на запазената глаголност на сегашното страдателно причастие, тъй като изходният глагол, от който е образувано, най-ясно личи при разгърнат глаголен израз в подчинено изречение (пр. *необяснима* постъпка = постъпка, която *не може да се обясни*).

3.2. Граматики, които само по традиция и с уговорки отбелязват сегашното страдателно причастие в причастния раздел:

- ✓ Н. Костов – „Българска граматика“, 1939;
- ✓ С. Младенов, С. Попвасилев – „Грамматика на българския език“, 1939;
- ✓ А. Теодоров-Балан – „Нова българска граматика“, 1940;
- ✓ Л. Андрейчин – „Основна българска граматика“, 1944.

Н. Костов (1939) включва по традиция сегашното страдателно причастие в раздела за причастната система, но пръв отбелязва, че „право е да смятаме тези думи не за причастия, а за **остатъци от причастия**“ (Костов/Kostov 1939: 135) (подч. е мое – Д. М.). Според него само произходът им задължава да се причислят към причастната система, а в съвременния за него език са „чисти прилагателни, а не живи глаголни форми“, защото не могат да се образуват от всеки несвършен преходен глагол (Костов/Kostov 1939: 135). Костов акцентира върху факта, че те имат книжен характер и не се срещат в простонародния български език, поради което някои от тях имат архаичен вид и значение. Според него като народни (т.е. наследени от старобългарското състояние на езика – бел. моя, Д. М.) могат да се посочат единствено *лакомъ* и *питоменъ*. Обърнато е внимание и върху „някогашни

страдателни сегашни причастия“, които в съвременния език са субстантивирани, срв. *насекомо, казуемо, делимо, множимо*. Граматиката на Н. Костов е иновативна и с това, че първа дава обяснение за семантиката на въпросните девербативи на *-м*: „Най-после има да отбележим и това, че наставките *-аемъ* и *-имъ* все повече и повече придават на цялата дума смисъл на възможност и тъкмо затова те почват да стават продуктивни“ (Костов/Kostov 1939: 135). Н. Костов първи изтъква модалната семантика, изразявана от сегашните страдателни причастия, като по този начин дава обяснение за продуктивността им. Не пропуска да спомене, че някои от тях се степенуват като обикновени качествени прилагателни – *нетърпимъ* – *по-нетърпимъ* – *най-нетърпимъ*, а също и че се срещат предимно в отрицателна форма (Костов/Kostov 1939: 135).

В граматиката си от същата година С. Младенов и С. Попвасилев (1939) посочват четири причастия: минало действително причастие за свършено време и минало действително причастие за несвършено време, минало страдателно причастие и сегашно действително причастие. В отделна бележка щрихират сегашното страдателно причастие с определени уговорки: според тях то се среща само в книжовния език и затова препоръчват избягване на употребата му, като предлагат замяна с „приставно изречение“ (т.е. подчинено – бел. моя, Д. М.) (Младенов, Попвасилев/Mladenov, Popvasilev 1939: 282).

В граматиката си от 1940 г. А. Теодоров-Балан е доста покатегоричен и директно причислява сегашното страдателно причастие (при него „сегашно тръпно причастие“) към групата на прилагателните имена – срв.: „Някогашни сегашни причастия тръпни са днес превърнати в обичайни прилагателни имена, или положени в основа на наречия“ (Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1940: 206 – 207). Той отбелязва и това, че надделяват образуваните с „творница *не-*“ за отрицателно качество: *юнакъ непобедимъ; немислимо нещо; необходимо; нетърпимо* (Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1940: 206 – 207). В раздела за словообразователните морфемии откриваме „творници *-мъ* и *-имъ*“, за които е посочено, че са „от старинско причастие тръпно, вече изчезнало от новобългарското спрежение“ (Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1940: 151). Като съответствия на тази наставка са представени наставките за образуване на прилагателни имена: *-ливъ, -нъ, -енъ, -ивъ*, и авторът ги илюстрира със следните примери: *види-мъ* свята, *движимъ* имотъ вм. *движемъ* = *движ-енъ* от *двигъ*; *не-об-ходи-мъ, непо-носи-мъ, не-търпи-мъ*; Мусала е *изкачима* вм. *възкач-лива, възкач-ива, за изкачване* (Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1940: 206 – 207).

Според Л. Андрейчин (1944) в партиципиалната система на съвременния български език намират място четири причастия: сегашното действително причастие, миналото свършено действително причастие, миналото несвършено действително причастие и миналото страдателно причастие – това е и нормираният състав на причастната система, който може да се открие във всяка българска граматика след правописната реформа от 1945 г. „Основна българска граматика“ се оказва решаваща за по-нататъшната „сдба“ на сегашното страдателно причастие и е причината то да не фигурира повече сред останалите причастия. Л. Андрейчин не намира за нужно да го представи в отделна бележка или подточка, а го помещава в раздела за миналото страдателно причастие: „В книжовния език се срещат, дошли от руски или черковнославянски, някои форми, образувани с наставка **-мъ**, като напр. *любимъ, водимъ, невредимъ, отстранимъ, преносимъ, измѣняемъ, наказуемъ, изискуемъ* и др. (Андрейчин 1944: 316). Езиковецът отбелязва, че по произход това са **сегашни страдателни причастия** (подч. е мое – Д. М.), но в съвременния български език не съществуват като „особена категория“ и имат „единичен характер“ (Андрейчин 1944: 316). Подобно на Н. Костов, Л. Андрейчин също регистрира, че „по-често се срещат в отрицателна форма, която означава **невъзможност** да се извърши даденото действие върху предмета“ и представя следните примери: *неминуемъ, неуловимъ, непобедимъ, непоколебимъ, неизброимъ, неизтощимъ, неизчерпаемъ* и пр.“ (Андрейчин 1944: 316) (подч. мое – Д. М.). Л. Андрейчин за първи път илюстрира явление, с което по-нататък ще се занимават учени като Е. Георгиева и М. Деянова: той първи отбелязва, че „в смисъл на сегашно страдателно причастие в съвременния език може понякога да се използва миналото страдателно причастие от несвършени глаголи“ (Андрейчин/Andreychin 1944: 316).

След направения теоретичен обзор на общо 27 граматика на българския език (13 възрожденски, 8 следосвобожденски и 6 системни) могат да се формулират следните заключения: безспорно е налице неустановеност и липса на единство при дескрипцията на сегашното страдателно причастие в българската граматична литература от Възраждането до правописната реформа от 1945 г. Различните становища относно статута на посочения тип девербативи – дали са причастия, или прилагателни имена, не само се наблюдават при автори, творили в един и същи период, но и в различните граматиките на един автор – срв. напр.: напр. И. Момчилов (1847, 1868); С. Радулов (1863, 1870); А. Теодоров-Балан (1898, 1940). Едва през последния от разглеждани-

те периоди (т.нар. „жетварски период“) се наблюдава концептуално единство: четирима от общо шестимата автори на граматиките отнасят девербативите на -м към класа на прилагателните имена. Тогава за първи път са отбелязани и някои от най-характерните семантични особености на въпросните лексеми: заговаря се за способността им да изразяват възможност (Н. Костов, Л. Андрейчин), за значителното преобладаване на отрицателните им варианти (Н. Костов, Л. Андрейчин, А. Т.-Балан), за семантичната им замяна с друг вид причастия (Д. Попов, Л. Андрейчин). Няма как да бъде пренебрегнат авторитетът на Л. Андрейчин, чиято „Основна българска граматика“ от 1944 г. оказва сериозно влияние върху авторите на следващите системни граматиките, а в частност – при интерпретацията на разглеждания тип девербативи. Постепенно се налага убеждението, че независимо от партиципиалната си природа (етимологични страдателни причастия) в съвременния етап от развоя на езика тези отглаголни образувания функционират като прилагателни имена.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Андрейчин/Andreychin 1944:** Андрейчин, Л. *Основна българска граматика*. София: Хемусъ А. Д., 1944. [Andreychin, L. *Osnovna balgarska gramatika*. Sofia: Hemus A. D., 1944.]
- Богоров/Bogorov 1844:** Богоров (Андреев), И. *Първичка българска граматика*. Букурещ: Типографията на Серд. К. Пенкович, 1844. [Bogorov (Andreov), I. *Parvichka balgarska gramatika*. Bukuresht: Tipografiyata na Serd. K. Penkovich, 1844.]
- Бозвели, Васкидович/Bozveli, Vaskidovich 1835:** Бозвели, Н., Е. Васкидович. *Славеноболгарское детоводство за малките деца*. Крагуевац: Княжеско-Сербской Типографии, 1835. [Bozveli, N., E. Vaskidovich. *Slavenobolgarskoe detovodstvo za malkite detsa*. Kraguevats: Knyazhesko-Serbskoj Tipografii, 1835.]
- Войников/Voynikov 1864:** Войников, Д. *Кратка българска граматика с упражнения*. Пловдив: Книжарница на Д. В. Манчев, 1864. [Voynikov, D. *Kratka balgarska grammatika s uprazhneniya*. Plovdiv: Knizharnitsa na D. V. Manchev, 1864.]
- Груев/Gruev 1858:** Груев, Й. *Основа за българска граматика*. Белград: Изд. от Хр. Г. Данов и И. Г. Трувчев, 1858. [Gruev, Y. *Osnova za blagarska grammatika*. Belgrad: Izd. ot Hr. G. Danov i I. G. Truvchev, 1858.]
- Иванов/Ivanov 1902:** Иванов, М. *Българска граматика (звукословие, видословие и правописание) за II клас*. София: Печатница на Ст. Иванов и

- с-ие, 1902. [Ivanov, M. *Balgarska gramatika (zvukoslovie, vidoslovie i pravopisanie) za II klas*. Sofia: Pечатnitsa na St. Ivanov i s-ие, 1902.]
- Икономов/Икономов 1881:** Икономов, Т. *Българска граматика*. Пловдив: Книжарница на Христо Г. Данов, 1881. [Ikononov, T. *Balgarska gramatika*. Plovdiv: Knizharnitsa na Hristo G. Danov, 1881.]
- Илиев/Илев 1910:** Илиев, А. *Българска граматика за I клас на мъжките и девически прогимназии*. Първо издание. Пловдив: Хр. Г. Данов, 1910. [Iliev, A. *Balgarska gramatika za I klas na mazhkite i devicheski progimnazii*. Parvo izdanie. Plovdiv: Hr. G. Danov, 1910.]
- Калканджиев/Kalkandzhiev 1936:** Калканджиев, П. *Кратка българска граматика (звукословие, видословие, словосъчинение, правописъ съ произношение и сведения за историята на езика и писмото)*. Пловдив: Левски, 1936. [Kalkandzhiev, P. *Kratka balgarska gramatika (zvukoslovie, vidoslovie, slovosachinenie, pravopis s proiznoshenie i svedeniya za istoriyata na ezika i pismoto)*. Plovdiv: Levski, 1936.]
- Карагюлев/Karagyulev 1906:** Карагюлев, К. *Кратка българска граматика*. София: Печатницата на П. М. Бъзайтов, 1906. [Karagyulev, K. *Kratka balgarska gramatika*. Sofia: Pечатnitsata na P. M. Bazaytov, 1906.]
- Костов/Kostov 1939:** Костов, Н. *Българска граматика*. София: Казанлъшка долина, 1939. [Kostov, N. *Balgarska gramatika*. Sofia: Kazanlashka dolina, 1939.]
- Миркович/Mirkovich 1860:** Миркович, Г. *Кратка и методическа българска граматика*. Цариград – Галата: Книгопечатница на Д. Цанков, 1860. [Mirkovich, G. *Kratka i metodicheska balgarska gramatika*. Tsarigrad – Galata: Knigopечатnitsa na D. Tsankov, 1860.]
- Мишев/Mishev 1895:** Мишев, Д. *Ръководство по български език в три курса за долните три класа на гимназиите и горний курс на основните училища. Курс II. Етимология*. Пловдив: Хр. Г. Дановъ, 1895. [Mishev, D. *Rakovodstvo po balgarski ezik v tri kursa za dolnite tri klasa na gimnaziite i gorniy kurs na osnovnite uchilishta. Kurs II. Etimologiya*. Plovdiv: Hr. G. Danov, 1895.]
- Младенов, Попвасилев/Mladenov, Popvasilev 1939:** Младенов, С., С. Попвасилев. *Грамматика на българския езикъ*. София: Казанлъшка долина, 1939. [Mladenov, S., S. Popvasilev. *Gramatika na balgarskiya ezik*. Sofia: Kazanlashka dolina, 1939.]
- Момчилов/Momchilov 1847:** Момчилов, И. *Писменица на славянския язык*. Издание I. Белград: Правителствената книгопечатница, 1847. [Momchilov, I. *Pismenitsa na slavyanskiya yazyk*. Izdanie I. Belgrad: Pravitelstvenata knigopечатnitsa, 1847.]
- Момчилов/Momchilov 1868:** Момчилов, И. *Грамматика на новобългарския език*. Първо издание. Русе: Печатница на Дунавска област, 1868. [Momchilov, I. *Grammatika na novobalgarskiya ezik*. Parvo izdanie. Ruse: Pечатnitsa na Dunavska oblast, 1868.]

- Павлович/Pavlovich 1836:** Павлович, Х. *Грамматика славено-болгарска*. Издание I. Будим: Типография на Крал. унг. университет, 1836. [Pavlovich, H. *Grammatika slaveno-bolgarska*. Budim: Tipografiya na Kral. ung. universitet, 1836.]
- Панаретов/Panaretov 1881:** Панаретов, С. *Българска граматика*. Част първа. Цариград: Книгопечатницата на А. Х. Бояджиян, 1881. [Panaretov, S. *Balgarska gramatika*. Chast parva. Tsarigrad: Knigopечатnitsata na A. H. Boyadzhiyan, 1881.]
- Попов/Popov 1942:** Попов, Д. *Българска граматика*. София: Христо Г. Данов, 1942. [Popov, D. *Balgarska gramatika*. Sofia: Hristo G. Danov, 1942.]
- Първев/Parvev 1970:** Първев, Х. Съвременният книжовен български език и проблемата за сегашно страдателно причастие. // *Известия на Института за български език*, 1970, №19, 123 – 130. [Parvev, H. *Savremenniyat knizhoven balgarski ezik i problemata za segashno stradatelno prichastie*. // *Izvestiya na Instituta za balgarski ezik*, 1970, №19, 123 – 130.]
- Първев/Parvev 1975:** Първев, Х. *Очерк по история на българската граматика*. София: Наука и изкуство, 1975. [Parvev, H. *Ocherk po istoriya na balgarskata gramatika*. Sofia: Nauka i izkustvo, 1975.]
- Радулов/Radulov 1863:** Радулов, С. *Учебник за българският език (преведен и преработен от подобен руски учебник)*. Год. I. Болград: Печатницата на Българското централно училище, 1863. [Radulov, S. *Uchebnik za balgarskiy yazik (preveden i preraboten ot podoben ruski uchebnik)*. God. I. Bolgrad: Pечатnitsata na Balgarskoto tsentralno uchilishte, 1863.]
- Радулов/Radulov 1870:** Радулов, С. *Начална граматика за изучение на българският език*. Книжка I. Болград: Печатница на Централното училище, 1870. [Radulov, S. *Nachalna gramatika za izuchenie na balgarskiy yazyk*. Knizhka I. Bolgrad: Pечатnitsa na Tsentralното uchilishte, 1870.]
- Рилски/Rilski 1835:** Рилски, Неофит. *Българска граматика*. Крагуевац: Княжеско-Сербской Типографии, 1835. [Rilski, Neofit. *Balgarska gramatika*. Kraguevats: Knyazhesko-Serbskoy Tipografii, 1835.]
- Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1898:** Теодоров-Балан, А. *Българска граматика за долните класове на средни училища*. Книга I. Пловдив: Издание и печат на Д. В. Манчов, 1898. [Teodorov-Balan, A. *Balgarska gramatika za dolnite klasove na sredni uchilishta*. Kniga I. Plovdiv: Izdanie i pechat na D. V. Manchov, 1898.]
- Теодоров-Балан/Teodorov-Balan 1940:** Теодоров-Балан, А. *Нова българска граматика*. София: Т. Ф. Чипевъ, 1940. [Teodorov-Balan, A. *Nova balgarska gramatika*. Sofia: T. F. Chipev, 1940.]
- Топков, Шопов/Torkov, Shopov 1906:** Топков, И., Д. Шопов. *Учебник по българска граматика за II клас*. София: Заря, 1906. [Torkov, I., D. Shopov. *Uchebnik po balgarska gramatika za II klas*. Sofia: Zarya, 1906.]

Хрулев/Hrulev 1859: Хрулев, Т. *Българска граматика*. Изд. I. Букурещ: Книгопечатница на Йосиф Романов, 1859. [Hrulev, T. *Balgarska gramatika*. Izd. I. Bukuresht: Knigorechatnitsa na Yosif Romanov, 1859.]

Шишков/Shishkov 1872: Шишков, Т. *Начална българска граматика*. Изд. I. Велико Търново: Книгопродавница Момчилов и С-ие, 1872. [Shishkov, T. *Nachalna balgarska grammatika*. Izd. I. Veliko Tarnovo: Knigoprodavnitsa Momchilov i S-ie, 1872.]